

In ko nejasne so željé
ustavile me pred kukalom* --
zakaj ste stali pred zrcalom,
ravnaje kratke si lase?

Bila je glava lepotice.
Zakaj jo skrivati ljudem?
In mojim zbeganim očem
bilo je drago vaše lice.

Ste vedeli, da sem vas ljubil?
Ljubezen prva je bila.
V očeh ljubezen se pozna...
Kaj bi! Saj nisem nič izgubil...

Kot hladna, marmorna Marija
bili ste mi iz dneva v dan.
Zdaj veter čez vaš grob zavija.
Zakaj odšli ste v samostan?

1951

NAŠA STARA LJUBA MAMICA

S a š a V u g a

Minilo je suho in vroče poletje, prišla je babja jesen in kmetje so tarnali, da je na njivah vse zgorelo in da bog pomagaj. Oblast je pritislila z davki in po deželi so se kot črni krokarji preganjali uradniki, se mastili, redili in hehetali, češ: le kako strašansko poceni so tukaj na Primorskem lepa posestevca, le kako strašansko poceni! Ponoči, ko so zasmrčali v objemu vlačug iz mesta — ah, tiste podivjane Sicilijanke z oderuškim zobom pod masnimi ustnicami in z oranžastim pudrom na licu! — ponoči je tu in tam na siršču zajokal otrok, ker so se mu po želodeu podili lačni pajki in drezali, drezali s koprivastimi škarjami... ponoči...

In prav v neki jesenski žalostni noči se je pripetilo, tam gori na cesti, med gozdom in siromašno krčmo, kjer je grbasta starka v somraku lojenke točila rezno vino, podobno motni kobilji vodi.

* Odprtina za nadzorovanje v vratih.

Naslednjega dne so časopisi prinesli to novico:

»1. IX. 1930. Včeraj okoli 23. ure se je sedem gozdnih miličnikov odpravilo z avtomobilom proti Sv. duhu. Nad nevarnim prepadom, nedaleč od borne gostilnice, kjer cesta zavije v ostrem loku, so trčili v skladovnico kamenja in hlodov. Še preden so mogli vsi odskočiti, jih je iz obcestnega grmičevja obsula svinčena toča. Obležala sta Matteo Veliconia, ki mu je strel iz lovske puške iznakazil obraz, in Amilcare Rastelli, ki se mu je groba svinčenka iz enostrelne puške ustavila v drobovju. Morilci so najbrž vedeli za odhod patrulje, ker je ves napad videti skrbno pripravljen. Vse kaže, da je bil vodja tolpe Stefano Moznik, tihotapec in trgovec z živino. S prestreljenimi pljuči je nezavesten ležal v grmovju. Pod kožuhom so mu našli francoski samokres in letake z napisom: »Živel naš mučenik Vladimir Gortan!« O krvavem dogodku bomo še poročali...«

Na vasi je prvi izvedel za dogodek trgovec Ilija, ki je prebiral časopis že ob desetih dopoldne. Ilija se je strašno bal meščanov in je za vsakim stavkom ponavljal:

»Ni, da bi pihal proti vetru, ne...«

Posrebal je torej v izbi mehko kuhano jajce, v božjem miru odtrgal z viržinke prstan iz srebrnega papirja in zaprl oči. Potlej je zavzdihnil, puhnil dim in segel po listu. Prebral je trgovske oglase in se začudil, da nekdo v mestu ponuja za bore nizek denar starinsko otomano z vdelanimi ogledalci in okovanimi nogami (»...phue, phue, ali to je čudno! Najbrž bolezen, phue...«). Ko so mu oči kot lenobni polžki spolzele od stolpca do stolpca, se je stresel v vratu in zakričal:

»Marija! Jee! Marija!«

Prestrašeni ženi je z grgrajočimi glasovi pomolil list, ji potisnil v roke cigaro in se zasopihal v sobo, kamor se je zaprl z dvojnim ključem.

Popoldne, ko se je na trgu ustavil vojaški avtomobil, sta med ljudmi sršeli dve novici: da so Matevža ubili tihotapci tobaka in ga položili v mravljišče; in da so gozdni miličniki z deklinami popivali pri stari krčmarici, pa se je Matevž hudo opil, se slekel, skočil s strehe na voz sena in padel na vile, ki so gledale iz otave...

Takrat je Mamica živela nad gostilničarjevim svinjakom. Soba je bila revna, imela pa je čudovito okno, ki je ves dan sipalo sončne trakove na rdeče opečnata tla. Ko so sosedje poskrbeli, da je zvedela za vse inačice, je stopila na dvorišče. Bilo je deževnato in po reki so se trgale drobne megle. Če je le potegnila rahla sapica, je skozi

orumenelo listje zašumel kostanj, se s suhim tresketom razpočil na spodnjih vejah in padel na blatna, rumenkasta tla. S členkasto roko je stiskala krajce volnene rute, ki ji je pokrivala lase in hrbet. Ustnice so ji narahlo podrhtevale, ko da jo mrazi. Oči pa so ji spokojno počivale v otemnjenih votlinah. Okoli nje so padali zreli divji kostanji, ko da bi jo nekdo kamenjal, Mamico. In mrtvi, umazanogrdi listi so frfotali po zraku in se ji nabirali ob nogah. Ko da bi pripravljali grmado. Grmado iz vlažnega listja. Za Mamico...

Na obzidanem, z dolgimi strešniki pokritem vhodu se je pokazala drobna Petrova postava. Peter je bil cestar, vedno je hodil v škorenjčkih s širokimi golenicami, le za novoletne dni se je preobul v nizke rjave čevlje. Mamica mu je rekala Pjerin. Stopil je za korak vstran in nekajkrat zamahnil s klobukom. Temno renčaje se je pribal tovorni avtomobil. Imel je prižgane luči in na blatnikih so mu trepetale črne zastavice. Peter in gostilničarjev hlapec sta položila Matevža na dolg stisnjen zaboj, ki jima je služil za nosila. Počasi sta šla proti svinjaku. Za njima so zaloputnili dvoriščna vrata; slišati je bilo karabinjerje, ki so se prepirali z radovedneži. Stopila sta pod kostanji mimo Mamice, potlej je Peter s kolenom odrinil vrata na mračne stopnice. V sobi je nad stenskim prtom z uvezenim napisom:

»Kjer domu bog kraljuje,
tam v sreči se človek raduje!«

svetila šibka žarnica. Odstrla sta zaveso, ki se je zanjo skrivala po vležanem siršču zaudarjajoča postelja, razgrnila vojaško plahto od vznožja do blazine in z napetimi obrazi nagnila zaboj. Matevžu se je glava le za spoznanje premaknila. Močnejše sta nagnila, stresla — in Matevž se je pogrnil na posteljo. Peter mu je naravnal noge, mu prekrizal roke na zeleni kamižoli in mu pod obradkom zapel pločevinast gumb. Iz žepa je potegnil kockast robec, si obrisal čelo in mu pokril razmesarjen obraz. Zaboj (na lesu je sesirjena kri kot peščica zmečkanih nageljnov pokrivala napis: *P a z i ! N e o b r a č a j ! S t e k l o !*) sta položila k steni in utrujeno odšla na dvorišče.

»Pupa,« je rekel Peter in se odkril. On edini jo je še tako klical. Vsi ostali, ki so se nekoč skupaj podili po poljih, kurili siršče in pljuskali po Idrijci za debeloglavimi menki, so že pomrli.

»Poslušaj, Pupa, Matevža sem prinesel.«

Mamica je gledala v kot dvorišča, kjer je pod zidom na kupu smeti počivala kot upehan konj razmajana samokolnica. Tam je na ubitih steklenicah, obtolčenih loncih in prekuhanih kokošnjih glavah umiral dan in z vlažno sapo izdihaval sivino nastopajočega večera.

»Je ...mrtev?«

Peter je pokimal, sklonil glavo in preložil klobuk v levico.

Nasilen krč jo je upognil v životu. Padla je na kolena v bodeče kostanjeve olupke. Razkrečila je prste in odprla usta. Siva lica so ji bila kakor ožgana lipovina. Oči so ji postale majhne, majhne in steklene. Take oči so imele punčke v Ilijevi štacuni. Peter jo je narahlo potresel za rame. Še enkrat jo je stresel. Obrnila se je, globoko zadihala, prekrižala roke na prsih in nenadoma vzdiknila:

»Ali nas tepe nebeški bog, Pjerin!«

Nagnila je glavo in skrčila roke, ko da skriva pod životom veliko skrivnost. V očeh so se ji prižgala drobna sonca. In z obradkom je migala. Kot zajček pod žičnimi jaslicami.

»Ilija zmerom pravi: 'Je-he-ha! Kako me je bog udaril! S toporiščem me je česnil!' Tako pravi!«

Poslušal jo je. Drogen preplah mu je zaoral po duši... Obstal je pred vrati, skozi katera je zavihralo njeno dolgo krilo. Tako čudna in nenavadna se mu je zazdela. Tako nič podobna tisti pupi, ki je že petdeset let s ponižnim korakom vlekla po svetu svoje življenje... Stopil je v sobo.

Klečala je pred štedilnikom in razpihovala ogenj. Sredi železne plošče je stal pločevinast vrč.

»Veš, Pjerin, zmerom je imel v zobeh tele Lahe.« Pogledal je na Matevža in videl, da se mu je bil robec vlegel v odrtine spačenega obraza. Po robcu so rasli okrogli cvetovi, podobni komaj razcveli marjetici v rdečem sončnem zahodu.

Pihala je skozi vratca in govorila:

»Ko je v inženirjevem vrtu kradel hruške, ga je tisti debeli gospod oplazil s slanim strelom... od takrat so mu ostali v želodcu... veš, tri dni je bruhal od bolečine, potlej se mu je sol stopila v mesu... Oj, Matevžek, ali ne? ...Kaj? Ali ne?«

Prišla je k postelji in mu vzela iz naprsnega žepa denarnico, ki je bila na robovih oguljena in črna. Na mizo je položila nekaj bankovcev, izkaznico s sliko, dve britvici, barvano podobico sv. Antona Padovanskega in rdeč higienski zavojček z napisom: H a t u. Potlej je poljubila podobico in jo spustila v žep na predpasniku.

Molčal je in jo gledal. Spoznal je, da se je bila Mamica pogreznila v drugačen svet, ki je črn kot zimske noči, kadar vihar s snegom zabriše pota in ni meseca, da bi kazal izgubljenemu revežu pravo stezo na pustem in mrzlem polju.

»Pjerin! Ti si hudobec!« Stala je pred njim in mu zrla v oči. »Ko je prinesel prvo plačo in si na njegov račun pil prav za tole mizo, si ga vprašal:

»Povej, Matevž, koliko srebrnikov so ti dali?«

»450,« ti je po krščansko rekel. A ti, Pjerin?:

»Joj, koliko Kristusov...!« In zavzdihnil si, Pjerin! Zavzdihnil, kaj?... »Zažugala je z roko. »Moj Matevž ni delal hudega ljudem! To ti povem!... Siromak je bil, lačen... In zato so ga... oj, Pjerin... tile Lahi...« Spet je poljubila podobico, nenadoma zacvilila in si začela brisati oči, ki so bile suhe in majhne.

Voda na ognju se je zakadila in zavrela. Odmaknila je vrč, izlila vanj žlico kisa in vzela iz skrinje čisto platneno krpo.

»Kaj boš z vodo?«

»Obraz mu bom izprala, da bo bel, ko ga bom položila na pare. Tako gladek obraz je imel in greh bi bil, če bi ga ljudje gledali umazanega in krvavega, ko da bi se z žloto v grmovju pretepal...«

Prijel jo je za zapestje:

»Pusti, pupa! Drugi bodo to opravili. Trudna si. Prilegla bi se ti šalica mleka... in tako mehak kruh je davi Komandurova Francka potegnila iz peči.«

»Beži, Pjerin, beži, če ne —«

Mož je trmasto odkimal in jo še naprej trdo tiščal za roko. Zavrisnila je in mu z levico prhnila v obraz prgišče kropa. Odskočil je, nevoljno stresel z glavo in si z rokavom obrisal lice, ki mu je pordelo od bolečine. Še je prhala okoli postelje in pobožno ponavljala:

»In nomine patris... in nomine patris...«

Pod oknom je zaropotal voz. Zvečerilo se je. Žarnica je brlela kot siromašna planšarska lojenka. Kuhinja je bila polna tihih senc. Roka Mamice je povlekla za robec na Matevževem obrazu. Toda blago se je bilo prilepilo na kožo in se je upiralo prstom. Pokleknila je, se oprla na komolce in znova povlekla. Oglasilo se je rezko, ko da bi razparali svilen ruto. V ubogi svetlobi so se pokazale oči: eno je bilo zaspano. Brez vek. Veliko. Okroglo. Tako zelo izbuljeno okroglo. Drugo pa izgubljeno, majceno, na dnu črne votline, kot razlita solza v drobni umazani otrokovi dlani.

Petra je zaščemelo po životu. Vzelo mu je sapo. Potlej ga je vrtoglavo pognalo po stopnicah na dvorišče, na mokroten zrak, pred razmetano kočijo, kjer so trije vozniki zaspano in zdolgočaseno kartali...

Vzdolž gostinskega vrta se je za kostanji vlekla živa meja. Tja sta Komandurova Francka in mežnarjeva žena privlekli samokolnico,

ki ji je na kratki poti odpadlo kolo. Sedli sta na njeno dno, se tesno ovili v resaste zavijače in uprli radovedne oči v okno, kjer so gorele sveče. Mamica jih je prižgala, ko sta na vrata potrkala župnik in Komandurova Francka. Ni jima odprla, Francki pa je skozi ključavnico odgovorila, da bo že sama bdela ob Matevžu. Župnik se je jezil, da ni človeško, če leži mrlič v tako beraški opravi, brez blagoslovljene vode in kropilčka in brez črnih svečnikov ob strani. Odvrnila je, da bo Matevž videti lep in bogat in da mu je že menjala rjuhe.

»Pa kako bo videti bogat, če nimaš svečnikov?« je vztrajal župnik.

»So svečniki, gospod, so... Od velikonočnih procesij.«

»Pa so medeninasti... Črni morajo biti, črni!«

»Če so bili za boga dobri, bodo tudi za Matevža!« je rekla. Potlej ni več odgovarjala. Župnik je pozibaval petrolejko na mezincu, se potem odkašljaj po stopnicah in naročil Francki, naj prebdi na dvorišču, če so ji vrata k mrliču zaprta...

Ženski sta videli, da je pod sveče postavila košaro zelene solate. Ko se je oblekla v črnino, si je zapela pod vratom oskubeno lisico, spustila lase čez ušesa in jih pokrila s plitvim klobukom, ki je nosil za trakom trebušast puheljček, podoben zajčjemu repku. Tako opravljena je hodila od postelje do štedilnika. Enakomerno se je zibala v životu. Njen korak je bil težak in slovesen. Tu pa tam je zakrtila z rokami in razburjeno govorila nekaj svojim nogam. Potlej je ugasnila luč.

S holma je prišlo raskavo lajanje, ki se je izgubilo za čermi ob vodi.

»Dihur,« je rekla Francka. »Pravijo, da ima med ušesi dlakast križ in da več pomeni kot sova...«

V sobi se je posvetilo in za šipami sta videli Mamico, ki je z nožičem strgala krvave madeže z Matevževe kamižole.

»Jezus! Slekla ga je!« se je Francka nemirno zganila.

Mamica je okrtala ovratnik, zapela gumbe na prsnih žepih, nategovala rokave in odšla z okna. Soba se je spet potopila v temo, le pod svečami v košari se je zeleno svetilo ponižno solatno listje, revna roža revne matere. V sikajočo tišino noči je potegnil veter. Po vejah so zatresketali kostanji in čofotali na tla. V zvoniku se je zdramila ura in zasoplo, kot nadušljiv nočni čuvaj, odrezala ljudem čas. Okno je zacvililo na okovanih tečajih. Dva tanka prsta sta se skrčila nad ogorki sveč in zadušila plamenčke, ki so mrknili v siromasne iskricice in spustili teman zastor čez okenske podboje...

Zjutraj je prišel ključavničar, da bi vdrl v sobo. Mož se je bal, zato se je napil žganja in stisnil v roke ostro dleto. Z velikimi očmi

je pritisnil na kljuko. Vrata niso bila zapahnjena. Zagledal je Matevža, ki je ležal na čistih rjuhah. Prešite konice čevljev so se svetile v mladi luči, ki je lila skozi okno. Med prsti je stiskal zgrbančeno rumenopuhasto kutino, glavo pa mu je obdajala debela kita sočne čebule. Na bledi, umiti koži so ležali solatni listi: dva na nosu (ko da bi ga ne bilo, tako tesno sta se držala lica), dva na očeh in eden — širok, z rjavim pecljem — na vratu. Na prsih je Matevž imel listek, kjer je s svinčnikom pisalo:

»Spodajpodpisani je MOJ Sin Mateuš
Belikojne ki je storil bridkosmrt
Bogbodi ki si dober njegovi DušiAmen.
družina Belikojne letataužent 930.«

Mamica je za mizo spala na prekrižanih rokah. Njena razpotegnjena lisica si je s celuloidnim gobcem grizla usnjato stopalce in s steklenimi očmi prihuļjeno srepela v ključavničarja, ki je potihoma zaprl vrata. —

Ko so Matevža odnesli na pokopališče, so ga spustili v jamo poleg obzidane greznice, ki so iz nje za vsake Vse svete ljudje vlekli rumeno deževnico. Mamica je sleherni večer zalivala Matevžev grob. Po gomili so rasle na visokih stebelcih rdeče, bledorumene in vijoličaste rože. Listi so bili široki, mehki in so prijetno božali lice. Ko je zapuščala pokopališče, si je utrgala rožo, s slino namočila ranjeno stebelce, se zravнала, zavzdihnila in zaprla težka vrata iz črnega železja. Z rožo v roki je obšla vso vas: zacepetala je na pragu, pokazala rožo, se globoko priklonila in zaželela družini, ki je otepala večerjo, lahko noč in — bog daj zvezde in mesec! — mirno spanje.

Pa je prišla zima, snegovi so pokrili deželo in Mamica je z bolečino na obrazu gazila okoli mrtvašnice in govorila o pomladi in njenih rožah in soncu. Slišal jo je mežnar, se nasmejal s šobastim obrazom in zlezal na cerkveno podstrešje. Med zarjevelimi kolesi stare ure, v prepereli vrečevini in med razpadlimi knjigami je ležal bukov sv. Alojzij. Mežnar mu je iz rok iztrgal lepó izrezljano lilijo in jo prinesel Mamici.

»Na, pa boš imela rožo!«

Obraz ji je zasijal. Sklonila se je k njegovemu ušesu in zaupno rekla:

»Veš, Lahi so ga ubili, pa molči, križ nebeški!« Naglo je odšla v raztrganih čevljih po snegu, ki ga ni čutila, ker je v roki stiskala rožo, tako lepo in veliko lilijo sv. Alojzija...

Sonce je počasi šlo za hrib. Za trenutek se je zalesketalo sredi lipovine pri razdrtem seniku, potlej se je jabolko na zvoniku nehalo svetiti in ura je mirno odbila šest. Na trg so se od vode približali hladovi in v vrhovih topolov je narahlo zatrepetalo listje, ko da bi treslo s sebe nevidni poletni prah.

Sedela sta na ruševinah hiše, kjer se je pred vojno rdečil napis: Sol in tobak, in jedla mehko smolnate dateljne.

»Praviš, da ti jih je dal vojak, tisti amerikanski, na mostu? Tisti kozavi ali tisti mali, ki nosi verižico pod obradkom?«

»Kozavi,« je rekel Darko in izpljunil koščico.

»Si mu prinesel žganja?« je vprašala.

»Nak!« je rekel.

»Pa si mu čevlje očistil?«

»N-n!« je znova rekel.

»Jah, križ nebeški, potlej si jih pa ukradel!«

»N-ne,« je odkimal. »Hodil je gor pa dol po mostu, pa sem ga prosil, naj mi pokaže puško. Nič ni hotel slišati —«

»— da ne!« se je začudila.

»— in je šel v barako in prinesel dateljne.«

»In si mu rekel hvala?«

»Ne.«

»Jah, križ nebeški, zakaj pa ne?«

Darko je imel dvanaajst let, oster nosek in naramnico iz cenenega žameta. Mamica pa je bila oblečena v dolgo starinsko krilo, obuta v okovane cokle in pokrita z volneno jopico, ki je imela všit napis: 9. Regiment Divizije Julija. V naročju je stiskala lilijo. Darko je bil na lilijo pribil veliko rdečo zvezdo s srpom in kladivom.

Ko ni bilo več dateljnov, je rekla:

»Kako je dober tisti vojak!«

»Vi za vse ljudi pravite,« je prav počasi rekel deček, »da so dobri.« Stisnil je roke med koračo in priprl oči:

»Kdaj pa boste umrli, a?«

»Le kako naj vem?... Kadar bo bog v nebesih rekel: ‚Mamica, dosti je!‘ Potlej bo z zlatimi škarjami prerezal vrvico, ki drži mojo dušo na zemljo, in mene ne bo več.«

»Ali je v nebesih vse zlato?«

»Prav vse! Ovce imajo zlato volno in ptiči zlat kljun.«

»Ali vam bo dal bog zlate zobe, da boste lahko jedli krušno skorjo?«

»Jah! Zakaj bi mi jih ne dal?«

»Potlej boste taki kot tista miličnica, ki išče na mostu maslo in cigarete.«

Na mostu sta visok Črnogorec in mlad Američan barantala za nož. Črnogorec je hotel petdeset kremenčkov za vžigalnik in govoril, da je ročaj iz kozjega rogu, jeklo pa tako, da bi lahko popu miže posnel brado. Ker pa Američan ni razumel srbščine, mu je prinesel sedemdeset kremenčkov, dve čokoladi in zavojček žvečilnega gumija.

»Tudi jaz bom vojak!« je rekel Darko.

»Ali mi boš kaj pisal iz kasarne?«

»Bom. In v pismo bom dal petdeset lir, da si boste kupili zemlje.«

»Hi! Hi! Hi!«

»Kakšno puško je nosil Matevž?«

»Kratko, z nožem na vrhu in z usnjenim pasom, da si jo je lahko vrgel na rame.«

»To je bila mušketa ,numero 91',« je ugotovil Darko. »Če ustreliš, te sune in vrže, ko da bi te konj s kopitom oplazil.«

»Lažeš, otrok! Križ nebeški, kako lažeš!« se je razburila. »Matevževa puška ni prav nič suvala!...« Dregnila ga je z lilijo v hrbet in kriknila: »Pojdi domov! Hudobec!... pejd, pejd, mama je že skuhala večerjo! Alo, pejd!«

Darko je skril ostriženo glavo med ramena, potlej pa je vstal in stekel. Ko je bil deset korakov od nje, se je raztogotil in zakričal:

»Niso ga ubili Lahi, ne, Slovenci so ga ubili, Matevža! Sloveenci! Kh! Kh!«

Razširila je oči, zgrabila raztepeno laško čelado, ki je ležala med ruševinami, in jo zagnala za njim. Potlej je sedla, objela lilijo, se sključila nanjo in bridko dahnila:

»Kaj lažeš, pob'č...«

In na trudnih očeh sta ji zajokali dve solzi.